

Нуждзіна Т.С. (Мазыр, Беларусь)

**ДУХОЎНЫЯ ІМПЕРАТЫВЫ ПАКАЛЕННЯ “ШАСЦІДЗЕСЯТНІКАЎ”
ПАВОДЛЕ ЭСЭ Я. СПАКОВА “МАЯ БІБЛІЯТЭКА”**

Сёння, у век камп’ютарных тэхналогій, гаварыць пра лёс кнігі, пра яе рэальнае, абсалютна матэрыяльнае быццё асабліва надзённа. Яшчэ ў 1977 годзе ў вершы “Кнігі” У. Караткевіч глабальна, маштабна абазначыў прысутнасць кнігі ў жыцці народа, нацыі, абраўшы для гэтага погляд на беларусаў, як здаралася тое не раз, прышлага чалавека. Сцвердзіўшы тэзу “Кнігі – сябры. // Іх кідаюць перш за ўсё” [1, с. 245],

паэт звяртае ўвагу на суровы лёс на дарогах гістарычных выпрабаванняў не толькі чалавека, чалавецтва, але і кніг; бібліятэк. І ўсё ж пасля нягод і драм заўсёды ўзнікала неадольнае жаданне “коштам пайковага хлеба” [1, с. 245], застаючыся галоднымі, купляць “Гісторыю чалавецтва” Гельмальта ці набыць “вялізны – велічэзны том” Пушкіна, як сталася гэта з падлеткам-рамантыкам з аповесці Н. Гілевіча “Перажыўшы вайну”. У “абразках памяці” пісьменніка нямала хвалюючых эпізодаў, у якіх – згадка пра магічную сілу Кнігі. Як жа стасуецца карціна-малюнак з “камароўскіх прыгод” падлетка Гілевіча з паэтычнымі радкамі У. Караткевіча. Пазбыўся нарэшце хлапец нямілага занятку – прадаваць шклянчакі на базары вішні: кашы пустыя, грошы прыхаваныя. Можна “лавіць” спадарожны грузавік. Толькі ёсць адно *але*. І гэтак *але* – “славуты Камароўскі базар у Мінску”, які “повен народу, прадаўцоў і пакупнікоў, повен характэрнага нязмоўчнага шуму-гулу, галасоў-перамоваў, і мне хочацца яго абысці, паглядзець хоць трошку, – гэта ўсё-такі вельмі цікава” [2, с. 183]. Гэтая цікавасць далёка невыпадковага чалавека. Тут дзесьці на падсвядомым узроўні “працуе” талент будучага сапраўднага творцы, якому трэба умець бачыць і чуць, чуць і бачыць. У той памятны дзень убачыўся стары, які прапанаваў свой кніжны тавар: сярод кніг, тонкіх і тоненькіх, позірк выхапіў адну – кніжышчу! Кранальна праўдзіва, пранізліва гаворыць пісьменнік, успамінаючы праз гады, пра тое, як з перахопленым дыханнем прасіў дазволу паглядзець такі вялікі, падобны на “Біблію”, том твораў Пушкіна.

Мабыць, і чытачу XXI стагоддзя, да паслуг якога столькі дыхтоўна аформленых унікальных энцыклапедыяў, даведнікаў, розных серыйных выданняў, не лішне сэрцам, душой дакрануцца да таго драматычнага выбару, які павінен зрабіць хлапчына. Кошт Кнігі быў амаль роўны выручцы за вішні: “А ў сэрцы і ў думках стукала адно: «Як жа я вярнуся без грошай? Што я скажу маме? Не, гэтага я не зраблю нізавошта!” Але ўслед тут жа не прамаўляла, а крычала ўва мне – як ад жаху – другое: “Ты не купіш гэту Кнігу? Ты паедзеш дамоў без гэтай Кнігі?..” < > выручка за вішні перайшла да старога [2, с. 185]. Пра тое, як успрынялі дома такі паварот падзей (а ў сям’і было аж шасцёра школьнікаў), апавядальнік сціпла прамаўчыць. Затое пра лёс Кнігі і яе месца ў духоўным жыцці сям’і – і не толькі! – будзе сказана ў канцы раздзела “Кніга з Камароўскага базару”: “Я чытаў яе кожны дзень. Я – і мае браты, сёстры. А потым, як гэта вялося тады ў вёсках нашых, Кніга пайшла па суседзях, па хатах. І аднойчы яна не вярнулася. Напэўна, пайшла ў суседнія вёскі, далей, да новых чытачоў, якія пакутавалі ад духоўнага голаду не менш, чым у тыя галодныя гады ад фізічнага < >. Кніга пайшла. Можна сказаць – растварылася ў народзе. У самой прасветла-ўдзячнай душы народа” [2, с. 185].

Агульную ж карціну развіцця духоўна-інтэлектуальнага, эстэтычнага патэнцыялу беларускай творчай інтэлігенцыі канца 50 – пачатку 60-х гадоў мінулага стагоддзя, у жыцці якой галоўнае месца яшчэ з часоў ваеннага ліхалецця ці пасляваеннай разрухі і голаду заняла Кніга, раскрыў у сваім унікальным эсе “Мая бібліятэка” Я. Сіпакоў. Згаданае эсе мае характэрны падзагалавак – “Кніга пра кнігі”. Гэта сапраўды таленавіта напісаная Кніга пра жыццё кніг у прасторы і часе, у жыцці асобнага чалавека, пакалення, краіны. Як сведчаць мастацкія набыткі празаіка ў апошнія гады яго жыцця (“Соты” – 2010, “Зялёны лісток на планеце Зямля” – 2010, “Мая бібліятэка” – 2011), Я. Сіпакоў асабліва актыўна працаваў у жанры эсе. І на гэта, відаць, былі свае падставы. Якраз эсэістычная форма асэнсавання рэальнасці адкрывала перад пісьменнікам неабмежаваныя магчымасці найбольш выяўна і значна рэалізаваць, напрыклад, усё, што дала яму вучоба, скажам, у геніяльнага Пушкіна. І найперш Пушкіна-паэта. Так, у эсе “Соты” (па аўтарскім вызначэнні – гэта дзённік настрою) пісьменнік на пытанне чытачоў, прыхільнікаў яго таленту, у каго ён як празаік вучыўся, імгненна называў імя рускага пісьменніка. Пры гэтым тлумачыў: “Пушкін – цудоўны расказчык. І я вучуся ў яго гэтак жа, як ён, проста, нязмушана пісаць і расказваць само жыццё” [3, с. 94]. І тут жа палічыць патрэбным дадаць, што вучыцца пісьменніку ў таленавітых папярэднікаў не толькі можна, але і трэба. “Аднак не ў нейкага аднаго, да прыкладу, паэта ці празаіка, а адразу ва ўсёй сусветнай літаратуры.

У мяне багатая бібліятэка. І таму ўсе пісьменнікі свету – мае настаўнікі: Пушкін і Уітмен, Ду Фу і Багдановіч, Леў Талстой і Гамер, Адам Міцкевіч і Максім Танк, Шолахаў і Мележ” [3, с. 94]. І *дзённік настрою* “Соты”, і *партрэт Беларусі* “Зялёны лісток на планеце Зямля” ў пэўнай ступені падрыхтавалі з’яўленне эсе “Мая бібліятэка”. І ў адным, і ў другім творы пісьменнік часта разважае пра кнігу, яе ролю і месца ў духоўным жыцці нацыі. Праўда, маючы партрэт Беларусі (эсе “Зялёны лісток на планеце Зямля”), аўтар стварае агульную мадэль светабыцця нацыі, таму і вылучаны ў якасці ключавога слова займеннік *наш*: “Нашы лясы”, “Нашы песні”, “Нашы дарогі”, “Нашы замкі”, “Нашы кнігі” і г. д. У эсе “Мая бібліятэка” падкрэслены выразна суб’ектыўны пачатак. У першым выпадку аўтарскае “я” не з’яўляецца суцэльнай тэмай, у той час як эсе “Мая бібліятэка” характарызуецца такімі адметнымі рысамі эсэістычнага пісьма, як здольнасць апавядальніка мысліць, разважаць, аналізаваць. Якраз “уласнае мысленне, развага, роздум, аналітыка, здуменне, меркаванне, – на думку В. Акудовіча, – і з’яўляюцца вызначальнымі якасцямі “канструктыўных элементаў структуры эсе як жанру” [4].

Апошняя эсэістычная работа Я. Сіпакова наскрозь прасякнута шчыmlіва-развітальным настроем. Прадчуваў, мабыць, пісьменнік,

што жыцця засталася да крыўднага мала, а таму і задаецца пытаннем: “Калі з табою ўжо восень, з якімі ж лісткамі развітвацца – найперш?” [5, с. 89]. Кожны з сямі раздзелаў гэтай незвычайнай кнігі заканчваецца адным і тым жа пытаннем: якой жа кнігай пачаць сваё развітанне з найдаражэйшым скарбам, імя якому – хатняя бібліятэка пісьменніка? Калі ж дачытаны апошнія радкі твора, прыходзіць разуменне мастацкай функцыі ўбачанай аўтарам канкрэтнай карціны на рынку, апісаннем якой і пачынае свой твор эсэіст. Пушыстыя кацяняты на руках жанчыны. Даверлівымі вачанятамі глядзяць, здаецца, у самую душу. Ідэйны сэнс выпісанай карціны, яе эмацыянальна-псіхалагічнае напружанне ўзмацняе надпіс на кардоначы: “Аддам у ласкавыя рукі” [5, с. 79].

У чытача, які дакранаецца да кнігі, – па меркаванні апавядальніка, – павінна быць спагадная душа і чуйныя рукі. Чыстыя. Нездарма прыгадвае пісьменнік нежынскія старонкі жыцця гімназіста Гогаля, які з’яўляўся захавальнікам бібліятэкі, кнігі для якой “гімназісты выпісвалі на агульную складчыну” [6, с. 81]. Аўтар эсэ цытуе першага біёграфа рускага пісьменніка П.А. Куліша, які расказвае пра тое, як любоўна, пашаноўна ставіўся Гогаль да кнігі: бібліятэкар сам загортаў у паперкі вялікі і ўказальны палец чарговага карыстальніка бібліятэкай і толькі тады выдаваў кнігу. Дарэчы, пісьменнік так вядзе свой расказ пра жыццё кнігі, што ўзнікае адчуванне двухпланавасці дыялога. Адначасова гэта размова з сябрамі-кнігамі і чытачом, да якога часта, каб не сказаць пастаянна, звяртаецца аўтар. І звароты гэтыя абсалютна арганічна і натуральна “жывуць” у агульнай суб’ектыўна-апавядальнай плыні разваг эсэіста, ягоных згадак пра лёс, біяграфію таго альбо іншага “жыхара” сваіх бібліятэчных паліц, пра канкрэтна-рэальную аснову твора, асаблівасці ўвасаблення жыццёвага матэрыялу ў сістэму мастацкіх вобразаў. Пры гэтым аўтар эсэ задаецца безліччу пытанняў, шукае адказы на іх, даючы магчымасць і чытачу па-новаму ўспрыняць глыбіню жыццёвых супярэчнасцей, якія так вызначальна ўплывалі не толькі на лёс літаратурных персанажаў, скажам, Э. Хемінгуэя, але і на асабістую трагедыю творцы. Абазначыўшы прысутнасць Э. Хемінгуэя ў сваім чытацкім і пісьменніцкім лёсе, беларус Я. Сіпакоў прымушае і нас, чытачоў, захапіцца здольнасцю сапраўднага Майстра далучацца да літаратурных шэдэўраў сусветнай культуры, адкрываць разам з ім далёкія краіны і жыць лёсам літаратурных герояў, народжаных фантазіяй творцаў гэтых краін.

Тое, што вычытаў Я. Сіпакоў у “Зялёных пагорках Афрыкі”, уразіла нечаканым супадзеннем. Аказваецца, як у пару сваёй маладосці беларускія “шасцідзсятнікі” адкрывалі, дзякуючы Хемінгуэю, Парыж, так і ён, іх кумір, адкрываў для сябе іншы свет: “І я думаў, што, дзякуючы Тургеневу, я сам жыў у Расіі, гэтак жа як жыў у Будэнброкаў

і ў “Чырвоным і чорным” лазіў да жанчыны ў акно, а яшчэ была тая раніца, калі мы ўвайшлі ў Парыж праз гарадскія вароты і ўбачылі, як Сальседа прывязалі да коней і чацвертавалі на Грэўскай плошчы. Усё гэта бачыў я сам. І то ж мяне так і не паднялі на дыбу, таму што я быў далікатна ветлівы з катамі, калі нас з Какана каралі смерцю” [6, с. 48–49]. Дасведчаны ў сакрэтах і таямніцах пісьменніцкага рамяства, Я. Сіпакоў не хавае свайго здзіўлення і захаплення: “Здорава! Пісьменнік усё перажывае як і звычайны чытач. Але ж наколькі ў яго глыбей і мацней гэта атрымліваецца!” [6, с. 49].

Эсэ “Мая бібліятэка” таленавіта раскрывае праблему рэпрэзентацыі культурнай спадчыны народаў у нашу літаратуру. Пры гэтым з незвычайнай зграбнасцю, без усялякай натугі аўтар скіроўвае размову на такую значную праблему, як духоўнае і творчае сталенне літаратурнага пакалення 60-х гадоў, засваенне ім вопыту вялікай і магутнай рускай літаратуры і адкрыццё “цікавай амерыканскай літаратуры, сярод якой вяршыняю ўзвышаўся і Эрнест Хэмінгуэй” [6, с. 49]. Каб чытач таксама адчуў і зразумеў, якая гэта глыба Хэмінгуэй, эсэіст запрашае разам з ім зазірнуць у ілюстраваную фотаздымкамі біяграфію амерыканскага пісьменніка (серыя “ЖЗЛ”) і зрокава засяродзіцца на яго абліччы, на заснятых момантах жыццёвых перыпетый, пераадоленне якіх патрабавала сілы духу і фізічнай моцы. Вось так спакваля аўтар падводзіць чытача да трагічнай загадкі зямнога быцця вялікага творцы, калі ў самую пару фізічнай і літаратурнай спеласці ён сам абарве сваё жыццё. Толькі праз час, праз набыты чытацкі, пісьменніцкі і жыццёвы вопыт Я. Сіпакоў наблізіцца да разгадкі прычыны самагубства вялікага пісьменніка і жыццялюбца. І зноўку чытач разам з аўтарам эсэ павінен знайсці адказ на пытанне *чаму?* так сталася. Глобальнасць гэтага *чаму?* абазначана месцам слова ў мастацкім тэксце – адзінае на радок. Адзіны самастойны сказ.

У тых жа “Зялёных пагорках Афрыкі” ўвагу беларускага прэзаіка прыцягнула хэмінгуэўская канцэпцыя існавання творцы ў прасторы і часе: “Жыццём сваім я вельмі задаволены, але пісаць мне неабходна, таму што, калі я не напішу нейкай колькасці слоў, усё астатняе жыццё траціць сваю прывабнасць” [6, с. 50]. Сказанае Хэмінгуэем, аўтар эсэ суадносіць са словамі І. Шамякіна, які, наракаючы на старасць, скардзіўся, што не можа прыдумаць ніводнага сюжэта, а гэта ўжо сапраўдная катастрофа: “А я ж увесь свой век толькі пісаў. І без гэтага жыццё маё траціць усялякі сэнс” [6, с. 50].

Кожны раз, здымаючы з паліцы чарговую кнігу ці кніжачку, Я. Сіпакоў прамаўляе і ад сябе, і ад імя ўсяго пакалення пра самае далікатнае, трапяткое, інтымнае, што адкрывала літаратура свету таленавітай моладзі 60-х гадоў. Вось якое, напрыклад, уражанне выклікала

ў тагачаснай чытаючай моладзі проза Франсуазы Саган: яна была для маладых і пачынаючых “своеасаблівым наркотыкам” – мы ўвесь час памяталі, што яна ёсць на свеце” [6, с. 51]. Яна была блізкая ім і ваенным дзяцінствам, і “сінякамі душы”. Гэта не толькі назва твора французскай пісьменніцы. Гэта яшчэ і метафарычнае выяўленне сутнасных арыенціраў яе гераінь. Нельга было не адчуць усёй навізны яе “тэмы невыразнага смутку”, яе болю і жалю па няспраўджаным шчасці. Адным на дваіх. Пры гэтым ніколі з разваг Я. Сіпакова не знікае клопат пра лёс айчыннай культуры, пра набыткі і страты ў сферы прыгожага пісьменства беларускіх майстроў слова. Шкадуючы аб тым, што “ў нашай прозе не знайшлося ніводнай таленавітай паслядоўніцы выдатнай французскай пісьменніцы” [6, с. 51], аўтар адзначыць, што ў паэзіі нашай выдатна напісана і пра радасць, і пра сум на дваіх. І не проста адзначыць, а дасць прафесійна праўдзівую ацэнку здзейсненаму паэтэсамі Яўгеніяй Янішчыц і Раісай Баравіковай, якія “ сваёй маладой і бездакорна адкрытай, сардэчнай паэзіяй так высока ўзнялі планку нашай беларускай жаночай лірыкі, што, на маю думку, і сёння ніхто не змог яе пераадолець [6, с. 52]. Задаўшы такі тон, узяўшы такую высокую ноту, пісьменнік і самае значнае ў нашай паэзіі паспрабуе высвеціць праз трагічны лёс Ганны Ахматавай і Марыны Цвятаевай. А яшчэ прызнаецца, што любіць паэзію Бэлы Ахмадулінай, даводзячы, што і яна найперш паэтэса, а не паэт, што так напісаць пра дождж (паэма “Дождж”), так інтымна, так эратычна магла толькі жанчына-паэтэса.

Эсэ “Мая бібліятэка” – твор маштабны па значнасці думак і ахопу прасторава-часовага быцця “вялікіх кніг”, прысутнасці іх аўтараў у духоўнай культуры чалавецтва. Аўтар так падае, “прачытвае” багацейшы мастацкі матэрыял праз спасціжэнне асаблівасцей яго функцыянавання, што міжволі ўзнікае адчуванне не толькі значнасці Кнігі ў жыцці людскім, але і пагляднасці ўсяго, што пакідаюць у спадчыну пакаленням пісьменнікі 60-х гадоў XX стагоддзя.

Літаратура

1. Караткевіч, У. Збор твораў: у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск: Маст. літ., 1987. – Т. 1: Вершы, паэмы. – 431 с.
2. Гілевіч, Н. Збор твораў: у 23 т. / Н. Гілевіч. – Мінск: ТДА “Пантограф”, 2010. – Т. 14: Проза, апавесці, апавяданні і абразкі. – 576 с.
3. Сіпакоў, Я. Соты: дзённік настрою / Я. Сіпакоў // Польшча. – 2010. – № 12. – С. 80–115.
4. Акудовіч, В. Дыскурс свабоды: эсэ пра эсэ / В. Акудовіч // Літаратура і мастацтва. – 1998. – 11 верасня.
5. Сіпакоў, Я. Мая бібліятэка: кніга пра кнігі: эсэ / Я. Сіпакоў // Маладосць. – 2011. – № 1. – С. 79–92.
6. Сіпакоў, Я. Мая бібліятэка: кніга пра кнігі: эсэ / Я. Сіпакоў // Маладосць. – 2011. – № 2. – С. 45–88.